

OBRANA SOCIOLOGIJE ILI ZANAT SOCIOLOGA

Vjeran Katunarić

Filozofski fakultet, Zagreb

Pledoajei za znanost oduvijek su predstavljali značajnu stvar za kulture evropskih naroda. Oni su pokazivali kako da se duhovna spoznađa odnosi prema svijetu činjenica, prema prirodnoj i historijskoj sudbini. Zato su ple- doajei i dokumenti o krizama pozitivizma, tj. pokušaja da se znanstvena metoda osamostali i arbitira nad kulturom iz koje je proizašla.

U takvim istupanjima moderna znanost dobiva dodatni smisao i postaje metaforom izlaza. »Znanost« je nacrt jednog novog racionalnog prostora u kulturi u koji bi trebalo zakoračiti iz atmosfere katastrofe u kojoj se našao intelektualac. O tome govore dva najslavnija pledoajea za znanost u našem stoljeću: Werberovo predavanje »Znanost kao poziv« iz 1918.¹ i esej M. Bloch-a »Obrana historije ili zanat historičara«² koji je autor napisao nepo- sredno pred smrt 1940. godine u nacističkom zatvoru. Za Webera znanost je asketska racionalnost, sposobnost da se prihvatj unutrašnja moć kao vanjska nemoć, što je pesimizam bez presedana u socijalnoj filozofiji. Bloch je, iako se našao u najgoroj mogućoj historiji bez znanosti, pokušao osu- jetiti raspad povijesne misli na filozofiju povijesti i pozitivističku historio- grafiju i povratiti vezu između prošlosti i sadašnjosti, intimnog i monu- mentalnog, dijelova i cjeline i to na jedan staložen način, kao da nije na- pustio svoj kabinet, bez trunke onog patosa kojim je Weber bio zgronio svoje studente. Ali, zato je krajnji rezultat obrnut: tamo se strasno odblija vrijednosno suđenje, ovdje se ono hladno i gotovo neprimjetno usvaja.

Bez obzira što je Weber pretežno sociolog a Bloch historičar, njihov način obrane akademske znanosti podjednako je blizak sociolozima i histo- ričarima. Od prvenstvenog značaja je to kako gledaju na svrhu svog zna- nja, što je ono kao interakcija i ekspresija, kao dio društva i dio kulture. »Zanat« ili »poziv« označavaju stanje u kojem se nalazi intelektualac na- šeg doba koji barata istraživačkim oruđima a neće da postane tehničar ili birokrata, jedan u armiji školovanih zato da svoju analitičku inteligenciju prodaju u zamjenu za miran privatni život. Onaj tko se bavi društvenom ili povijesnom znanošću je sinonim intelektualaca koji je svoje iskustvo razvio kroz metode pozitivnih znanosti i nalazi se pred problemom kako da to iskustvo dođe u smislaonu, ne činjeničnu, vezu s njegovom društvenom ulogom (pa i statusom). Tada prolazi kroz ljestvicu vrijednosti i riskira da bude napadnut od njenih oficijalnih čuvara. Pravi zanatlija samo ispu- njava narudžbe svog naročioca. Ovaj »zanatlija« razlikuje se tako reći

1) M. Weber, Nauka kao poziv: M. Đurić, Sociologija Maxa Webera, Matica Hrvatske, Zagreb 1964, str. 177-186

2) M. Bloch, Odbrana istorije ili zanat istoričara, Treći program Radio-Beograda, proleće 1970, str. 331-460.

stoga što on svom naručiocu još dobacuje: »Ono što ste naručili loše vam pristajete!«

Uza sve to ne bi se moglo reći da sociologija danas u (veberijanskom) obliku vrijednosne askeze bolje prolazi od vrijednosno-kritičke sociologije. Javnost i birokracija čini se vjeruju da je onaj prvi oblik sociologije samo kamuflaža ovog drugog. Dokaz je lako dobiti: pokušajte sociologa svesti na anketara ili činovnika, on će brzo postati nezadovoljan.

* * *

U svakoj nacionalnoj kulturi konstituiranje društvene ili povijesne znanosti predstavlja epizodu ideološkog raskola. Njegovo nadilaženje znači kulturni napredak. U jugoslavenskom okviru je knjiga Rudića Supeka »Sociologija i socijalizam«³ predstavljala pledoaje za sociologiju kao posebnu znanost te pokušaj da se tim putem razluče analitičke i kritičke komponente od dogmatskih komponenti u marksističkoj tradiciji. Kao jedini način provjeravanja osnovnih vrijednosti socijalističkog samoupravljanja u društvenoj javnosti, sociologija je trebala rasvijetliti jaz između ideologiziranih vrijednosti i realne strukture moći u radnim organizacijama i društvenom sistemu. Prva generacija sociologa ispunila je značajan dio tog poziva, uspješno pokazavši da izobličavanje moći ima dva glavna izvora u otuđenju rada i birokratizaciji društva. Od tada nastaje razdoblje koje bi se moglo opisati kao kriza adekvatnih odgovora na sociološki izazov ili kao dilema političke modernizacije: kako izći iz klasičnog okvira vlasti: Naravno da je od načina rješavanja te dileme u dobroj mjeri ovisilo na koji način sociologija može napustiti faktografski, odnosno ideološki okvir.

U svojoj najnovjoj knjizi »Zanat sociologa« Supek je temeljitije pre-radio smisao sociološkog poziva. Sada su antiideološke premise, kao i premise odbacivanja marksističkog dogmatizma i pozitivizma, mnogo složenije nego početkom šezdesetih godina. Ono što je prije odbačeno radi čistoće istraživačkog pristupa samoupravljanju, sada biva obuhvaćeno kao dio društvenog totaliteta i definirano s najviše točke dijalektičke sinteze. Ali to je više težnja k cjelovitosti nego cjelina, beskonačno spajanje nespojivog ali ipak s učinkom približavanja i razumijevanja osnovnog, zajedničkog konteksta. Supek sociologa koji stremi dijalektičkim sintezama opisuje kao fantastičnog arhitektu:

»Sociolog se ponaša kao dobar arhitekt, koji pri svakom detalju misli na gotovu zgradu, ali ima neusporedivo teži zadatak od njega jer se njegova zgrada neprestano giba, mijenjajući u tom gibanju plan izgradnje, a kad se primiče konačnoj izgradnji, izgleda kao da je neizvediva«⁴.

Knjiga sadrži radove niza autora iz različitih područja strukturalne analize: konstrukcija činjenice, konstrukcija teorije, teorijske razine, interakcija, društveno ponašanje u proizvodnim organizacijama, te društvene vrednote.

Spomenute teme objedinjuju Supekovi radovi, opsežna uvodna studija i njegovi prilozi u svakoj od tema. Dok ti prilozi još jednom dokazuju autorovu plodnost i svestranost, uvodna studija predstavlja kondenzaciju

3) R. Supek, Sociologija i socijalizam, Znanje, Zagreb, 1966.

4) R. Supek, Zanat sociologa, Školska knjiga, Zagreb 1983, str. 80

teorijskih ideja Supeka koje smo susretali u ranijim djelima, a tiču se strukture dijalektičkog mišljenja u sociologiji. Ovdje je napravljen korak dalje u njihovom pojašnjavanju.

Dijalektika u sociologiji je, po Supeku, posredujuća razina između opće teorije i istraživanja, preciznije između klasičnih teorijsko-metodoloških dihotomija i multivarijantne sociološke empirije. To donekle podsjeća na Gurvitchev »dijalektički hiperempirizam« i »polideterminizam«. No za Supeka, kao marksističkog teoretičara, strukturalna analiza je pored obrasca istraživanja također suvremena devijacija iz antropološkog ishodišta. U tom smislu, sociologija je jedna od suvremenih znanstvenih disciplina koja transformirajući društvenu spoznaju, izražava promjene klasičnih fenomena građanskog društva (individuum — klasa — država — svjetonazor), njihovih realnih i misaonih protivrječnosti u rasponu od kozmičkog do svakodnevne svijesti.

Umjesto međusobnog isključivanja gledišta nominalizma i realizma, strukture i povijesti, antropologije i ontologije, radi shvaćanja društvenog determinizma potrebno je uvoditi područja u kojima se ta gledišta ukrštavaju, odnosno imaju svoje domene važenja. To ne znači i da je sva tradicionalno suprotna gledišta moguće ukinuti na takav način, složenim tipologijama. Supek zamjera Gurvitču što je postupio na takav način i gledište o suprotnosti pojedinca i društva proglasio »lažnim problemom« sociologije 19. stoljeća. Zbog toga što je ta osnovna proturječnost zamijenjena neutralnom slojevitošću društvenog fenomena, Gurvitcheva koncepcija dobija pseudodijalektički karakter, što valja pripisati »institucionaliziranom načinu mišljenja«⁵.

Sinkronu i dijakronu dimenziju društvenog determinizma Supek sagledava iz iskustava vlastitih istraživanja. On zaključuje, da zbivanja u društvu nisu samo plod utjecaja morfoloških činilaca, socijalnog porijekla ljudi, privrede i tipa organizacije — što se najčešće uzima u obzir — već i utjecaja socijalizacije, profesionalnih te ideoloških orijentacija pa i samih (trenutačnih) situacija u kojima se ljudi nalaze. Shvatljivost individualne slobode u društvu zavisi djelom i od spremnosti istraživača da u krupnim pojavama prepozna impulse svakodnevnice. Drugi vid modifikacije determinizma je vrijeme, ali je tome u studiji dato premalo prostora (uostalom i zato što se ona uglavnom bavi strukturalnom analizom u sociologiji), pa je zasada bolje čitaoca uputiti na Gurvitcheve rasprave o »formulama« pluralističkog determinizma u historiji⁶. No valja napomenuti, da je takva analiza za Supeka, za razliku od Gurvitča, prijelaz k eksplikaciji smisla dinamike struktura a taj se može definirati onako kako je to već učinio Hegel: smisao povijesti je u širenju područja individualne slobode. Supek se zasada samo ograničio na primjedbu (Gurvitču) da se problematika individualne slobode i njen uspon nigdje tako jasno ne vidi kao u građanskoj kulturi, posebno u njenim umjetničkim i filozofskim djelima⁷.

Spomenuta primjedba, međutim, proizlazi iz niza metasocioloških razmatranja autora i teško je odrediti granicu između njih i socioloških raz-

5) Zanat sociologa, str. 22—23

6) Usp. G. Gurvitč, Sociologija, I, Naprijed, Zagreb, 1966, str. 251—268

7) Zanat sociologa, str. 23

matranja. Tako se katkada stječe dojam da se zanatski okvir sociologa zagubio u duhovnom habitusu pisca. S druge strane pak time se postavljaju značajni intelektualni zahtjevi pred sociologa, što je jedini način suprotstavljanja težnji ne malog broja sociologa da zapadnu u istraživačku rutinu i ideološko mišljenje.

Zanat jedne antipozitivističke sociologije zahtijeva pozamašnu i zapravo novu metasociološku nadgradnju. Glavni teorijski izvor sociologije Supek vidi u Marxovu shvaćanju reifikacije, dok je zadatak sociologa — Supek to pokazuje na primjeru istraživanja organizacije — istražiti empirijske oblike reifikacije, tj. strukturalne činioce ograničavanja individualne slobode u društvu. Napokon i sama strukturalna analiza je oblik »reifikacije«, kao nužan metodološki korelat socijalnoj reifikaciji čovjeka. No kako odatle dalje? To je pitanje do kojeg su na sličan način došli teoretičari s također razvijenom metasociološkom orijentacijom, poput Adorna,⁸ Hebermasa⁹ i Bourdieua¹⁰. U usporedbi s njima, Supek čini određeni pomak po tome što pored uobičajene problematike radne organizacije proučava mogućnosti utopijske organizacije. A ova se može shvatiti i kao oporuka »Marxove sociologije«, naime kao težnja k »polivalentnoj ljudskoj zajednici«, nužnom ali netlačecem udruživanju¹¹. (Nekad daleka, ova tema dolazi u žižu marksističkih diskusija, a knjiga Gorza »Zbogom proletarijatu« predstavlja već ozbiljan zaokret: perspektiva mijenjanja zanimanja i radnih mjesta, dakle monotoniji jednog te istog zanimanja, mnogo više znači radniku od svih participativnih modeliranja postojećih organizacija rada. Što se Supeka tiče, on je o tome više pisao u svojim prijašnjim djelima,¹² a ovdje ta tema služi demonstriranju prijelaza iz strukturalne analize u dijalektičku negaciju, tj. iz sinkronih i dijakronih dimenzija na nivo povijesnog telosa.)

Pri kraju uvodne studije, Supek rezimira poziv sociologije kroz devet smjernica o strukturalnoj analizi i kroz osvrt o etosu sociologa. To su i smjerovi konkretizacije u kojima se, da parafraziramo autora, dimenzije sociološkog znanja i htijenja pretvaraju u sociologa od krvi i mesa. To je i konačno obrtanje dijalektike; ona sada sociologa vraća iz sfere profesionalnog bavljenja u društvenu situaciju, ali i još bliži k neuništivom ljudskom iskušenju da ponovo prokorači granice. »Sociolog je osuđen da bude borac i istraživač u opasnim i nelagodnim pothvatima. Pored svih neprilika kojima su ga izložili čuvari reda i poretka, on bi morao ići prema svojim ciljevima romantički zanesen misleći pri tome da mu se smješka ono što mu prijeti«¹³.

Sagledamo li čitav kontekst, vidi se da takav moto nema lažnog patosa — ova je sociologija još pupčano vezana za sudbinu svoje kulture i elementarnih demokratskih tradicija. Ili će biti više uzdignuta ili će biti odbacena — kao način racionalnog i benevolentnog rješavanja društvenih problema ili kao jedna od posljednjih smetnji širenju represivnih institucija.

8) T. W. Adorno, *Soziologische Schriften*, Bd. 6, 8. Suhrkamp, 1972.

9) J. Habermas, *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus*, Suhrkamp, 1976.

10) P. Bourdieu, *Un art moyen*, Minuit, Paris, 1965.

11) *Zanat sociologa*, str. 64.

12) Vidi: *Sociologija i socijalizam*, str. 270—289; R. Supek, *Participacija, radnička kontrola i samoupravljanje*, Naprijed, Zagreb 1974, str. 164 i dalje.

13) *Zanat sociologa*, str. 81.